

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДОМОСТІ

TOM (VOL.) LXIV

2013

WARSZAWA 2013 ВАРШАВА

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LXIV

*Redakcja „Wiadomości Archeologicznych”
wyraża solidarność
z narodem ukraińskim w jego walce o niezależność*

*Wojciech Brzeziński
Redaktor Naczelny*

*Редакція «Археологічних Відомостей»
висловлює солідарність
з українським народом в його боротьбі за незалежність*

*Войцех Бжезіньські
Головний редактор*

Redaguje zespół / Editorial staff:

dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

prof. dr hab. Teresa Dąbrowska, prof. dr hab. Renata Madyda-Legutko, prof. dr hab. Magdalena Mączyńska,
prof. dr hab. Wojciech Nowakowski, dr hab. prof. UJ Jacek Poleski, dr hab. prof. UŁ Jan Schuster

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Magdalena Małek
Jacek Andrzejowski

Korekta / Proof-reading

Autorzy
Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: zapinka szczeblowa z Warszawy-Wawra. Rys. Lidia Kobylińska

Cover picture: rung brooch from Warszawa-Wawer. Drawn by Lidia Kobylińska

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2013

© Autorzy, 2013

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego prowadzona jest w salach wystawowych muzeum,
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa.
Wydawnictwa można zamawiać telefonicznie (+48 22 5044 872, +48 22 5044 873)
lub pod adresem mailowym (wydawnictwapma@pma.pl).

Pelen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

List of contents of “Wiadomości Archeologiczne”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95;
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXIV

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Przemysław Haraśim, *Studia nad lateńskimi oraz prowincjonalnorzymskimi importami w kulturze oksywskiej* 3
Studies in La Tène and Provincial Roman Imports in Oksywie Culture
- Adam Cieśliński, *The Presence of Flat Graves at the Burial Mound Cemeteries of the Wielbark Culture in Northern and Eastern Poland* 49
Zagadnienie występowania pochówków płaskich na cmentarzyskach kurhanowych kultury wielbarskiej w Polsce północnej i wschodniej
- Tomasz Bochnak, *Przyczyny zaniku ceramiki toczonej na ziemiach polskich w początkach I w. po Chr. – zapomniany sekret, uwarunkowania społeczno-psychologiczne czy czynniki ekonomiczne?* 85
The Decline of Wheel-made Pottery on the Territory of Poland in Early 1st Century AD – a Forgotten Secret, Socio-psychological Circumstances or Economic Factors?

MISCELLANEA

- Zbigniew Miecznikowski, Sławomir Sałaciński, Barbara Sałacińska, *Osadnictwo neolityczne i wczesnobrązowe w okolicy Tomin, pow. opatowski* 97
Neolithic and Early Bronze Age Settlement at Tominy, Opatów County
- Martin Jeżek, Tomasz Płociński, *Results of Chemical Microanalysis of Selected Stone Artefacts from the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw* 137
Wyniki mikroanaliz chemicznych wybranych zabytków kamiennych ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
- Martin Jeżek, *Touchstones from Early Medieval Burials in the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw* 147
Kamienie probiercze z wczesnośredniowiecznych grobów w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
- Anna Jurga-Szymańska, *Mein lieber Wilhelm Kögler. O zapomnianym pruskim archeologu* 153
Mein lieber Wilhelm Kögler. About a Forgotten Prussian Archaeologist

ODKRYCIA

- Klaudia Nawalany, *Materiały z epoki brązu i z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 35 w Dzierżysławiu, pow. głubczycki* 161
Bronze Age and Roman Age Finds from Site 35 at Dzierżysław, Głubczyce County

Artur Kurpiewski, Jadwiga Lewandowska, Sadłowo – nowa karta w badaniach osadnictwa kultury wielbarskiej na ziemi dobrzyńskiej Sadłowo – Turning a New Life in the Study of Wielbark Culture Settlement in Dobrzyń Land	172
Katarzyna Wateborska-Rakowska, Nieznane cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich z miejscowości Całowanie, pow. otwocki Unknown Roman Period Cemetery from Całowanie, Otwock County	190
Radosław Prochowicz, Tomasz Rakowski, Sieluć, pow. makowski. Nowe stanowisko kultury wielbarskiej na północnym Mazowszu Sieluć, Maków Mazowiecki County – a new site of Wielbark Culture from northern Mazowsze	198
Konstantin N. Skvortsov, Znaleźiska zapinek typu 216/217 VII grupy Almgrena na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo Finds of Brooches of Type 216/217, Almgren Group VII, from the Territory of Dollkeim-Kovrovo Culture	210
Jan Schuster, Z drugiej strony Bałtyku. Zapinka północnoeuropejskiej formy z V wieku z Wielkopolski From the Other Side of the Baltic Sea. A North-European Brooch from 5 th c. AD Found in Great Poland	217
Tomasz Rakowski, Znaleźisko bałtyjskiej zapinki szczeblowej z warszawskiego Wawra A Balt Rung Brooch from Warszawa-Wawer	227
WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS	235

ANNA JUGA-SZYMAŃSKA

MEIN LIEBER WILHELM KÖGLER. O ZAPOMNIANYM
PRUSKIM ARCHEOLOGU

„MEIN LIEBER WILHELM KÖGLER“. ABOUT A FORGOTTEN PRUSSIAN ARCHAEOLOGIST

*nie ma bowiem nic ukrytego, co by nie miało być ujawnione,
ani nic tajemnego,
co by nie miało być poznane i nie miało wyjść na jaw*
Łk. 8.17

Historia badań archeologicznych na terenie Prus Wschodnich była już niejednokrotnie przedmiotem dociekań naukowych (por. np. W. Nowakowski 2000; 2004). Z jednej strony prezentowano syntetyczne ujęcia dziejów archeologii tego obszaru (np. W. Nowakowski 2000; 2004), z drugiej zaś powstawały artykuły omawiające działalność poszczególnych badaczy (por. J. Beran 1997; M. Hoffmann 1992a; 1992b; 1992c; 1993a; 1993b; 1999; 2006; M. Hoffmann, B. Wawrzykowska 2005; J. Sobieraj 1999). Niektórzy z nich, dobrze wykształceni – jak np. Otto Tischler – swą wiedzą i umiejętnościami przyczynili się do rozwoju archeologii w przedwojennych Prusach Wschodnich i zyskali należne im miejsce wśród największych badaczy prahistorii Europy Środkowej.

Oprócz nich istnieli też badacze mniej znani, nie występujący na konferencjach, nie biorący udziału w międzynarodowych sympozjach, a nawet nie piszący artykułów – ludzie, którzy wypełniali zadania, dzisiaj określane mianem technicznych. Informacje o nich pojawiają się w publikacjach jakby przez przypadek i rzadko ktoś im w ogóle dziękuje za wykonaną pracę. Po latach właściwie nikt o nich nie pamięta, do czego w znacznym stopniu przyczyniły się zniszczenia i zmiany, jakie dokonały się w archeologii Prus Wschodnich w trakcie II Wojny Światowej i tuż po niej. Taki właśnie los spotkał Wilhelma Köglera, którego w opublikowanej w 1904 roku monografii cmentarzyska w Mojtynach, pow. mrągowski (dawn. *Moythie-*

nen, Kr. Sensburg) Emil Hollack nazwał *mein lieber Wilhelm Kögler* (E. Hollack, F. Peiser 1904, s. 3).

Kim był ów Kögler, obecnie trudno dociec, bowiem śladów jego działalności, zanotowanych w literaturze jest bardzo mało. Pewnych informacji dostarcza sam Hollack, który dziękuje Köglerowi za wieloletnią pomoc w wykopalskach, precyzując, że był on nie tylko starannym, sumiennym pracownikiem, ale również „współodkrywca” (por. E. Hollack, F. Peiser 1904, s. 3)¹. Z tego samego źródła dowiadujemy się również, że Kögler pochodził z miejscowości Kotzek², przemianowanej na przełomie XIX i XX wieku na Waldersee. W tej niewielkiej wiosce, zamieszkiwanej w 1910 roku przez około 188 osób, nazwisko Kögler było jednym z najczęściej występujących (Johannisburger Heimatbrief 1968). Niestety, nie wiadomo, w którym roku urodził się Wilhelm Kögler.

Nazwiska innych osób, którym Emil Hollack dziękuje w swym tekście, poprzedzają określenia ich zawodów – np. *Förster* (leśnik) *Balschus*, *Lehrer* (nauczyciel) *Grzanna* – lub statusu społecznego *Gutsbesitzer* (posiadacz ziemski) *Trzeczak*. Nie dotyczy to jednak Köglera i w związku z tym można przypuszczać, że nie miał on żadnego specjalistycznego wykształcenia, a także nie był na tyle majątny, by posiadać jakieś znaczące nieruchomości.

W 1905 roku Wilhelm Kögler został jednak etatowym pracownikiem *Prussia-Museum*. Na posiedzeniu Towa-

¹ [...] *last not least mein lieber Wilhelm Kögler aus Waldersee, der bereits mehrere Jahre hindurch mir ein ebenso fleißiger, gewissenhafter Arbeiter, als Mitpfadfinder gewesen ist.*

² *Waldersee = Kotzek (Koczek), Kr. Johannisburg*, obecnie Koczek, gm. Świętajno, pow. szczycieński.

rzystwa Naukowego Prussia (*Altertumsgesellschaft Prussia*), w dniu 24 listopada, oficjalnie ogłoszono, że „Kögler, były pracownik leśny, został zatrudniony jako pracownik pomocniczy, za dobrą służbę na wykopaliskach. Będzie on pomagał kasztelanowi przy opracowaniu szybko przybyrającej kolekcji starożytności i panom prowadzącym wykopaliska”³ (General-Versammlung 1919, s. 507). Dzięki tej wzmiance dowiadujemy się, że wcześniej był zwykłym pracownikiem leśnym, a wspomniana „dobra służba na wykopaliskach” dotyczyła zapewne udziału w badaniach Emila Hollacka (patrz niżej) na stanowiskach w Koczku, Miętkich (dawn. *Mingfen*, *Kr. Ortelsburg*) i w Spychówku (dawn. *Klein Puppen*, *Kr. Ortelsburg*), wszystkie pow. szczyeciński.

Rok później, we wrześniu, wraz z Feliksem Peiserem, członkiem Towarzystwa Starożytniczego Prussia (*Altertumsgesellschaft Prussia*), Wilhelm Kögler badał kurhany

w Żardenikach, pow. olsztyński (dawn. *Scharnigk*, *Kr. Heilsberg*; F. Peiser 1919a, s. 295).

We wrześniu 1911 roku Köglerowi powierzono natomiast już samodzielne przebadanie i – niewykluczone, że po raz pierwszy – wykonanie dokumentacji odkrytych obiektów na części cmentarzyska w Braniewie-Podgórzu, pow. braniewski (dawn. *Huntenberg*, *Kr. Braunsberg*). Peiser, publikując później zabytki z tego stanowiska, korzystał z wykonanych w terenie notatek Köglera (F. Peiser 1919b, s. 354–355).

Kolejny raz nazwisko Wilhelma Köglera pojawia się w związku z badaniami cmentarzyska w Piastowie, pow. przasnyski (dawn. *Pajki*; F. Peiser 1916, s. 1)⁴. Do prac na tym stanowisku został oddelegowany i urlopowany ze swych obowiązków wojskowych, pomimo trwania I Wojny Światowej. Fakt otrzymania takiej przepustki świadczy o niezwykle istotnej roli, jaką Kögler odgrywał w badaniach Peisera. Niewykluczone nawet, że pra-

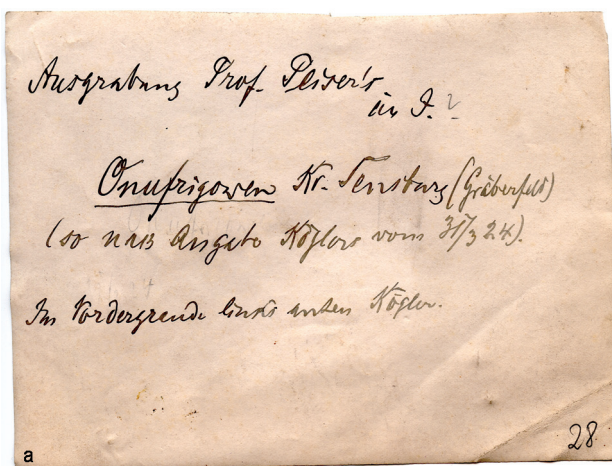
³ *Als Hilfsarbeiter ist der frühere Forstarbeiter Kögler angestellt, der bereits bei Ausgrabungen gute Dienst geleistet hat. Er soll den Kastellan bei der Bearbeitung der sehr zunehmenden Altertumsfunde unterstützen und der ausgrabenden Herren bei ihren Untersuchungen zur Hand gehen.*

⁴ *Am 20. Mai traf ich mit unterm Museumsdiener, Wilhelm Kögler, der zum Zwecke dieser Fahrt von seiner militärischen Stelle in dankenswerter Weise beurlaubt worden war, in Pajki ein und konnte bis zum 22. Mai die sofort in Angriff genommene Untersuchung beenden [...].*

Data	Dzień tygodnia	Stanowisko	Zbadane obiekty	Łączna liczba obiektów zbadanych tego dnia	Nr zeszytu Peisera
27.9.05	środa	Gąsior	(?)	(?)	3
13.8.06	poniedziałek	Gąsior	154a, 160– ok. 170	11 (?)	
17.8.06	piątek	Gąsior	254, 260–289	30	5
18.8.06	sobota	Gąsior	290–294	5	5
23.8.06	czwartek	Gąsior	295–310	15	5
24.8.06	piątek	Gąsior	311–342	31	5
25.8.06	sobota	Gąsior	343–372	29	5
21.9.06	piątek	Gąsior	373–425	51	5
22.9.06	sobota	Kamień	1–10	21	7
		Onufryjewo	1–11		7
13.8.07	wtorek	Kamień	11–49	38	7
15.8.07	czwartek	Kamień	50–83	33	7
16.8.07	piątek	Onufryjewo	12–44	32	(?)
17.8.07	sobota	Onufryjewo	45–131	86	(?)
18.8.07	niedziela	Onufryjewo	132–220	88	(?)
19.8.07	poniedziałek	Onufryjewo	221–370	149	(?)
28.8.07	środa	Kamień	84–103	19	10
29.8.07	czwartek	Kamień	104–143	39	10
30.8.07	piątek	Kamień	144–162	18	10
2.9.07	poniedziałek	Onufryjewo	371–409	38	(?)
3.9.07	wtorek	Onufryjewo	410–431	21	(?)

Tabela I. Harmonogram badań Peisera w latach 1906–1907 (cmentarzyska w Gąsiorze, Onufryjewie i Kamieniu)
Table I. Schedule of the Peiser's excavations in 1906–1907 (cemeteries at Gąsior, Onufryjewo and Kamień)

Ryc. 1. Wykopaliska w Onufryjowie, pow. piski (dawn. Onufriowen, Kr. Sensburg), w 1907 r. Zgodnie z opisem na rewersie (1a) zdjęcia (1b) Wilhelm Kögler siedzi na dole po lewej (PM-A 116, Bl. 28)

Fig. 1. Excavations at Onufryjowo, Pisz County (former Onufriowen, Kr. Sensburg), in 1907. Acc. to the description (1a) of the photo (1b) Wilhelm Kögler sit first to the left (PM-A 116, Bl. 28)

camiami w terenie kierował nie Peiser, lecz przynajmniej w znacznym zakresie Kögler.

Na tym kończy się zasób informacji, jakie możemy znaleźć na temat Wilhelma Köglera w literaturze. O wiele więcej danych o nim pochodzi ze źródeł archiwalnych⁵.

W archiwum Marty Schmiedehelm znajduje się notka mówiąca, że badał on w 1904 roku skraj cmentarzyska w Koczku⁶ (M. Schmiedehelm-archiw: 7.13c-170). Tym samym byłyby to pierwsze samodzielne badania Köglera, które mógł podjąć znacznie wcześniej niżby to wynikało z opublikowanych prac. Zabytki pozyskane w trakcie tych wykopalisk trafiły do *Prussia-Museum*, gdzie zostały zainwentaryzowane pod numerem V-244-8258.

Dalsze wiadomości pochodzą również z archiwum Marty Schmiedehelm oraz ze sprawozdań zachowanych w archiwum *Prussia-Museum* (obecnie w *Museum für Vor- und Frühgeschichte*, w Berlinie). W 1907 roku Kögler wraz z Peiserem badał cmentarzysko w Onufryjowie, pow. piski (dawn. *Onufriowen, Kr. Sensburg*). Pierwsze prace na tej nekropoli, w czasie których odkryto 11 obiektów, odbyły się już następnego dnia po zakończeniu badań w Gąsiorze, pow. mrągowski (dawn. *Gonschor/Jaskowska-See, Kr. Sensburg*), tj. 22 września 1906 roku. W 1907 roku Peiser zanotował w dzienniku, że wykopaliska w Onufryjowie prowadził w dniach 16–19 sierpnia oraz 2–3 września. W pierwszym z tych terminów, obejmującym cztery dni, Peiser zadokumentował łącznie 360 obiektów (por. Tabela I).

⁵ Za pozwolenie na publikację zdjęć z *Prussia-Archiv* (obecnie w *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie) oraz pomoc w archiwum dziękuję serdecznie opiekunowi zbioru panu Horstowi Wiederowi.

⁶ 1904 a. kaevanud Kögler „kalmistu ääres [...] Kögleri kaevamisleidu on nr V-244-8258 all”.

Jak widać, tempo prac dokumentacyjnych było niezwykłe. Nie oznaczało to jednak, że wykonywano je niestarannie i niedokładnie – każdy grób bowiem lokalizowano względem osi współrzędnych, mierzono głębokość stropu obiektu od poziomu gruntu oraz opisywano jego wygląd oraz położenie zabytków. Na podstawie nielicznych zachowanych fotografii należy też sądzić, że wykonywano zdjęcia przynajmniej niektórych partii cmentarzyska. Na jednym z nich widzimy Wilhelma Köglera pozującego na tle odsłoniętych popielnic i lasu (Ryc. 1).

Zachowały się także inne fotografie Köglera, m.in. z Gąsiora (Ryc. 2, 3), gdzie prace prowadzono w latach 1905 i 1906 (por. A. Juga-Szymańska, P. Szymański 2011, s. 251). Tu również dokumentowano po kilkadziesiąt obiektów dziennie. W odróżnieniu od innych stanowisk, w Gąsiorze wykonano jednak o wiele więcej zdjęć (choć niewykluczone, że po prostu więcej dotrwało do naszych czasów), na których widoczne są odsłonięte duże partie stanowiska (por. H. Junker, H. Wieder 2003, ryc. 4; H. Junker, M. Malliaris, H. Wieder 2009, ryc. 4; M. Schmiedehelm 2011, tabl. II, III; A. Juga-Szymańska, P. Szymański 2011, ryc. 16, 17).

Niewątpliwie Kögler brał też udział, w latach 1907–1909, w wykopaliskach w Kosewie, pow. mrągowski (dawn. *Kossewen, Kr. Sensburg*). Na fiszce dotyczącej słynnego obiektu 600 z tej nekropoli widnieje adnotacja Kurta Voigtmanna, że pochodzące z niego zabytki wykopano przed przybyciem Köglera⁷ (por. W. Nowakowski 2005, s. 362). Można zatem domniemywać, że w trakcie dalszych prac wykopaliskowych w Kosewie Kögler był obecny, co w szczególny sposób uwiarygodniało wyniki badań.

⁷ *Geschenke Sachen 6.11.09 von Bauassistent Kiddermann auf Blell's Anordnung (vor Köglers Kommen ausgegraben!)*.

W 1909 roku Wilhelm Kögler rozpoczął samodzielnie wykopaliska w Zalcu, pow. mrągowski (dawn. *Salza, Kr. Lötzen*⁸; M. Schmiedehelm-arhiiv: 7.12-28; P. Szymański 2004, s. 158 [zapisano jako *Kägler*]). Kierownictwo nad dalszą częścią tych prac, po zakończeniu badań w Muntowie, pow. mrągowski (dawn. *Alt-Muntowen, Kr. Sensburg*) przejął później Felix Peiser (P. Szymański 2004, s. 158). Razem z nim Kögler kopał także na stanowiskach w Marcinkowie, pow. mrągowski (dawn. *Mertinsdorf, Kr. Sensburg*), i w Braniewie-Podgórzu, a w 1912 roku w Miętlich⁹. W 1914 Kögler sam weryfikował w terenie zgłoszone cmentarzysko w Gęsikach, pow. kętrzyński (dawn. *Meistersfelde, Kr. Rastenburg*)¹⁰.

Kögler dostarczał również do *Prussia-Museum* informacje o przypadkowych znaleziskach z terenu Mazur. I tak w prowadzonym przez Peisera w 1909 roku dzienniku wykopalisk w Zalcu zaznaczono na przykład, że według Köglera „właściciel Maschik z Sołdan posiada jakies przedmioty brązowe”¹¹.

Oprócz tego Wilhelm Kögler przeprowadzał różnego rodzaju inspekcje terenowe. Np. 15 października 1913 roku, dzień po zgłoszeniu znalezienia 3 urn¹² (F. Grigat 1927, s. 81; PM-A 345/1, Bl. 170), wizytował stanowisko w Brożówce, pow. giżycki (dawn. *Gansenstein, Kr. Angerburg*). W tym samym roku sprawdzał niektóre partie cmentarzyska w Suśniku, pow. kętrzyński (dawn. *Susznik, Kr. Rastenburg*), znajdując zapinkę i grot¹³ (M. Schmiedehelm-arhiiv: 7.12-28). Dalsze badania na tej nekropoli poprowadził jednak już Peiser.

W 1919 roku Kögler uczestniczył w wykopaliskach Maxa Eberta na cmentarzysku w Knisie, pow. giżycki (dawn. *Gneist, Kr. Lötzen*)¹⁴. Wiemy również, że razem z nim w 1922 roku badał jeszcze cmentarzysko w Dłużcu, pow. mrągowski (dawn. *Langendorf, Kr. Sensburg*)¹⁵.

⁸ *Ausgegraben 2.6.09 (Von Peiser?) / 1-4 Probe von Kögler. 29.5.09 [...] Von Kögler untersucht!* (PM-A 050/1, Bl. 209o).

⁹ *soll Kögler die Urne aus Hollackischen Grabungen mit 2 Fibeln und dem Stückchen Glas gefunden haben* (PM-A 1366/1, Bl. 194, por. też PM-A 725/1, Bl. 41).

¹⁰ *Nach dem Vorbericht Köglers an der Böschung gesucht, eine Brandstelle gefunden. S. Vorberichts Köglers, der eine Bronzefibel (von der Arbeiter erhalten!) mitgebracht hat. (29.6.1914)* (PM-A 1383/1, Bl. 113).

¹¹ *Besitzer Maschik in Soldähnen zur Kumilsko bei Biälla hat eine Bronze. Kögler* (PM-A 050/1, Bl. 221).

¹² *Angerburg, den 14 Oktober 1913/ zuverlässiger Untersuchung ist der Museumsangestellte W. Kögler bestimmt, welcher am 15.10 an Ort und Stelle fährt.*

¹³ *1 Stelle, die Kögler 1913 untersuchte. Fibel, Lanzensp. (Streif).*

¹⁴ *Zahl der Gräber 71 Ebert, I-XI Ebert u. Kögler (Voigtmann-Kartei).*

¹⁵ [...] *begannen die Herren [Gaerte, Tiska – uzup. autorki] am Mittwoch 11/10.22 früh die Grabungen fortsetzen. Herr Dr. Gaerte konnte des beginnenden Schulunterrichtes halber nur bis zum 12/10 Nachmittags bleiben. Er wurde am 13/10 durch Kögler abgelöst, den ich [Ebert – uzup. autorki] vorausgeschicht hatte, während ich selbe nach einem kurzen Ablecher nach Lyck und Biälla am Freitag d. 13/10 Abends m. Langen-*

W 1926 roku już samodzielnie wizytował osadę w Dłużcu (dawn. *Abbau Langendorf, Kr. Sensburg*)¹⁶.

W 1904 roku Hollack pisał o Köglerze jako swoim wieloletnim pracowniku, musiał więc mieć wówczas co najmniej 20 lat (skądinąd wiadomo, że Hollack rozpoczął badania na Mazurach w latach 90. XIX wieku). Na zdjęciach z Onufryjewa i Gąsiora widać osobę mniej więcej trzydziestoletnią. Najpóźniejsze ze znanych obecnie wzmianek odnoszących się do Köglera dotyczą roku 1926, działał zatem na polu archeologii przez co najmniej ćwierć wieku. Później, w czasie kiedy dyrektorem *Prussia-Museum* był Wilhelm Gaerte, nikt już nie wspomina o Köglerze. Nie wiadomo, czy nadal pracował w tej placówce, w każdym razie w drugiej połowie lat 20. musiał zbliżyć się co najmniej do pięćdziesiątki. Dalsze jego losy są, niestety, nieznane.

Z przedstawionych wyżej informacji wynika, że Wilhelm Kögler brał udział w większości wykopalisk prowadzonych na Mazurach pod koniec XIX i w pierwszym dwudziestolecu XX wieku. Wymienione wcześniej stanowiska nie wyczerpują zapewne całej listy, o czym świadczy choćby przykład cmentarzyska w Gąsiorze. W zachowanej dokumentacji badań nie ma ani słowa o udziale Köglera w tych badaniach a jedynym śladem jest jego obecność na zachowanych fotografiach na tle odsłoniętych popielnic (Ryc. 2, 3). Można zatem podejrzewać, że podobna sytuacja dotyczy także wielu innych stanowisk.

Na odwrocie dwóch zdjęć z badań wykopaliskowych w Onufryjewie i w Miętlich, pochodzących zapewne ze spuścizny Peisera, widnieje informacja, że opisano je w 1924 roku na podstawie informacji podanych przez Köglera (por. ryc. 1:b oraz PM-A 1366/1, Bl. 214). Wydaje się zatem, że po śmierci Peisera w 1921 roku, próbowano porządkować jego dokumenty, a Kögler był zapewne jednym z niewielu, który mógł w tym pomóc, znał bowiem stanowiska badane przez Peisera z autopsji.

Niewykluczone też, że współpracując z Peiserem Wilhelm Kögler był tym, który faktycznie prowadził prace terenowe. Dokumentacją zajmował się już prawdopodobnie sam Peiser, a w każdym razie w dziennikach badań zachowały się jego odręczne notatki. Jak pokazują przykłady badań na cmentarzyskach w Gąsiorze i Onufryjewie, przyjeżdżał on tylko na kilka dni w tygodniu. Zapisy w dziennikach sugerują, że tempo odsłaniania obiektów

dorf eintraf [...] Am Sonntag d. 14/10.22 wurden die Funde von Kögler verpackt und zur Bahnhof befindet, während ich [Ebert – uzup. autorki] selbst nach Sensburg wanderte [...] (PM-A 1936/1, Bl. 232).

¹⁶ *Auf dem Feld Besitzer Ollech-Majewski Abbau Langendorf, entdeckte Museumspräparator Koegler am 25.7.1926 auf Plateau, das das in dem südlichen Zwickel zwischen Weißsee und Kanal Weißsee-Krummendorfer See, nordwestlich der Höhe 142 (Messtischblatt) einen vorgeschichtlichen Siedlungsplatz* (PM-A 1936/1, Bl. 244); *25.07.1926 W. Kögler meldete der Siedlung auf dem Feld von Besitzer Ollech-Majewski* (PM-A 1936/1, Bl. 246).

Ryc. 2. Zdjęcie nr XI z wykopalisk w Gąsiorze, pow. piski (dawn. *Gąsior-Jaskowska-See, Kr. Sensburg*), w sierpniu 1906 roku.
W tle obiekty 216, 219 i 220 (PM-A 390, Bl. 18)

Fig. 2. Photo No XI from excavations at Gąsior, Pisz County (former *Gąsior-Jaskowska-See, Kr. Sensburg*), in August 1906.
At the background, features 216, 219 and 220 (PM-A 390, Bl. 18)

Ryc. 3. Zdjęcie nr XII z wykopalisk w Gąsiorze, pow. piski (dawn. *Gąsior-Jaskowska-See, Kr. Sensburg*), w sierpniu 1906 roku.
W tle obiekty 218 i 221 (PM-A 390, Bl. 13)

Fig. 3. Photo No XII from excavations at Gąsior, Pisz County (former *Gąsior-Jaskowska-See, Kr. Sensburg*), in August 1906.
At the background, features 218 and 221 (PM-A 390, Bl. 13)

było nadzwyczajne – łącznie w ciągu kilku dni w Gąsiorze zarejestrowano ponad 155 obiektów (por. Tabela I). Prawdopodobnie jednak w tym czasie sporządzono jedynie dokumentację tych obiektów, natomiast odkopanie ich i przygotowanie do opisów, zdjęć oraz pomiarów miało miejsce wcześniej i trwało znacznie dłużej. Być może właśnie dlatego na zdjęciach z Gąsiora widocznych jest wiele jednocześnie odsłoniętych obiektów. Pracami tymi, w czasie, kiedy Peiser był nieobecny, mógł kierować

Kögler, wykonując nawet krótkie notatki, które później Peiser przepisywał na czysto do dziennika.

Sądząc z kilkunastu zachowanych zdjęć zrobionych podczas badań na cmentarzysku w Gąsiorze, wykopy przesuwano z południa na północ, odsłaniając nowe i zasypując zbadane już odcinki. Kolejne partie stanowiska były przygotowywane do zadokumentowania stopniowo, stąd kilka odsłoniętych jednocześnie obiektów. „Prace łopatą” odbywały się również w czasie pobytu Peisera na

cmentarzysku. Założywszy, że zajmował się on wyłącznie dokumentacją, przyjąć trzeba, iż nad pracami fizycznymi czuwać musiał ktoś inny. Przypuszczalnie zadanie to powierzano właśnie Wilhelmowi Köglerowi.

Można oczywiście odrzucić to domniemanie, uważając, że Peiser był obecny na stanowisku także poza dniami wymienionymi w dzienniku, lecz nie prowadził wówczas żadnych notatek. Dziwne byłoby jednak sądzić, że sporządzał dokumentację tylko od czwartku do soboty, a w inne dni nie (por. Tabela I).

Poza kierowaniem fizycznymi pracami terenowymi, Wilhelm Kögler dokumentował też odkrywane obiekty. Działania takie mamy potwierdzone dla badań na cmentarzysku w Koczku w 1904 roku, w Zalcu w 1909 roku, w Braniewie-Podgórzu w 1911 roku oraz w Suśniku w roku 1913. Jeżeli zaś chodzi o „panów prowadzących wykopaliska”, to, jak wynika z przedstawionych wyżej danych, byli nimi Felix Peiser, Max Ebert oraz Emil Hollack. Częsty udział Köglera w badaniach oraz jego zatrudnienie w Prussia-Museum świadczą, że jego umiejętności – pomimo prawdopodobnie braku wykształcenia wyższego, a być może i średniego – miały niezwykle

dużą wartość dla archeologów, z którymi współpracował. Jego pomoc cenili sobie głównie Felix Peiser, jakkolwiek niechętnie dawał temu wyraz. Kögler był delegowany do wizytacji zgłoszonych znalezisk, zatem nie tylko wiedział, jak zabezpieczyć nowoodkryte stanowiska, lecz również umiał oceniać ich wartość, a być może i ich chronologię.

Tak w tej chwili można opisać losy człowieka, który swą działalnością niewątpliwie przyczynił się do rozkwitu archeologii pruskiej w okresie przed II Wojną Światową. Udział Köglera w wykopaliskach pozwolił na wyraźne powiększenie kolekcji muzealnych. Prawdopodobnie jako *Museumspräparator* (por. przyp. 16) zajmował się również porządkowaniem zabytków w magazynach. Niewdzięczność, bądź zwykłe ignorowanie pomocników przez „panów prowadzących wykopaliska” spowodowały, że przez wiele lat pozostawał zapomniany. Należą mu się jednak słowa wielkiego uznania, mimo iż trudno go nazwać naukowcem – niewątpliwie jednak Wilhelm Kögler był archeologiem z powołania.

dr Anna Juga-Szymańska
e-mail: onajuga@hotmail.com

BIBLIOGRAFIA

- PM-A Fundakten, Fundarchiv des Prussia-Museums, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin.
- M. Schmiedehelm-arhiiv spuścizna Marty Schmiedehelm, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi Arhiiv, Tallinn.
- Voigtmann-Kartei spuścizna Kurta Voigtmanna, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin (PM-IXc1).
- Beran, J.
1997 *Carl Engel 1895–1947*, „Alteuropäische Forschungen” I, s. 133–146.
- General-Versammlung...
1919 *General-Versammlung und Sitzung am 24. November 1905*, Prussia 23/II (1905–1908), s. 507–508.
- Grigat, Fr.
1927 *Aus grauer Vorzeit. Prähistorisches aus dem Mauerseegebiet*, Langensalza.
- Hoffmann, M. J.
1992a *Adalbert Bezenberger – archeolog, językoznawca, historyk i etnograf*, „Borussia” 1, s. 97–101.
1992b *Georg Bujack – prehistoryk, mediewista i nauczyciel*, „Borussia” 3–4, s. 159–164.
1992c *Felix Ernst Peiser – archeolog i orientalista*, „Borussia” 5, s. 125–131.
1993a *Otto Tischler – w stulecie śmierci*, PomAnt XV, s. 313–338.
- 1993b *Johannes Wilhelm Heydeck – prehistoryk i artysta malarz*, „Borussia” 6, s. 144–148.
1999 *Herbert Alfred Wilhelm Jankuhn (1905–1990)*, „Studia Angerburgica” 4, s. 120–123.
2006 *Heinrich Kemke – pochwała archeologii muzealnej, czyli szkic o rzetelności i zaletach późnej miłości*, „Światowit” VI (XLVII)/B, s. 35–39.
- Hoffmann, M. J., Wawrzykowska, B.
2005 *Trzy listy Emila Hollacka do Artura Semraua. Przyczynek do dziejów archeologii Prus Wschodnich i Zachodnich*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Toruniu” XIII/XIV, s. 139–167.
- Hollack, E., Peiser, F. E.
1904 *Das Gräberfeld von Moythienen*, Königsberg.
- Johannisburger Heimatbrief
1968 *Die Geschichte des Dorfes Waldersee (Kotzek)*, „Johannisburger Heimatbrief” 10–11 (<http://www.schuka.net/Ostpreussen/KrJo/KG/Publikationen/PDF/JHB-1968-web.pdf>).
- Juga-Szymańska, A., Szymański, P.
2011 *Kommentar der Redaktion*, [w:] M. Schmiedehelm 2011, s. 239–272.
- Junker, H., Malliaris, M., Wieder, H.
2009 *Bergung und Rekonstruktion eines verloren geglaubten Archivbestandes. Das Fundarchiv des ehemaligen Prus-*

sia-Museums Königsberg i.Pr. im Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte, [w:] A. Bitner-Wróblewska et alii (red.), *Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr., Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary*, Band 1, Schriften des Archäologischen Landesmuseum 9, Neumünster, s. 363–384.

Junker, H., Wieder, H.

2003 *Das neue Prussia-Fundarchiv in Berlin*, „Archäologisches Nachrichtenblatt” 8/1, s. 24–40.

Nowakowski, W.

2000 *Dzieje zainteresowań archeologicznych w Prusach przed 1945 rokiem*, [w:] J. Kolendo, W. Nowakowski, (red.), *Antiquitates Prussiae. Studia z archeologii dawnych ziem pruskich*, Warszawa, s. 9–22.

2004 *Three centuries of Balt archaeology in East Prussia*, „Archaeologia Polona” 42, s. 65–102.

2005 „Grób 600” ze stanowiska I w Kosewie, na Pojezierzu Mazurskim, [w:] Piotr Łuczkiwicz et alii (red.), *Europa Barbarica. Czwierć wieku archeologii w Małomęczu*, Monumenta Studia Gothica IV, Lublin, s. 361–367.

Peiser, F. E.

1916 *Das Gräberfeld von Pajki bei Praßnitz in Polen*, Altertumsgesellschaft Prussia – Sonderschrift I, Königsberg.

1919a *Hügelgräber bei Scharnigk*, Prussia 23/II (1905–1908), s. 295–307.

1919b *Gräberfeld bei Huntenberg*, Prussia 23/II (1905–1908), s. 335–356.

Schmiedehelm, M.

2011 A. Juga-Szymańska, P. Szymański (red.), M. Schmiedehelm, *Das Gräberfeld am Jaskowska-See in Masuren. Studien zur westmasurischen Kultur der römischen Eisenzeit*, Warszawa.

Sobieraj, J.

1999 *Hans Tiska – szczycieński nauczyciel, opiekun zabytków i muzealnik*, „Rocznik Mazurski” IV, s. 53–60.

Szymański, P.

2004 *Cmentarzysko kultury bogaczewskiej i grupy olsztyńskiej w Zalcu koło Mrągowa, na Pojezierzu Mazurskim*, *Barbaricum* 7, Warszawa, s. 153–190.

MEIN LIEBER WILHELM KÖGLER. ABOUT A FORGOTTEN PRUSSIAN ARCHAEOLOGIST

SUMMARY

The article presents the figure of Wilhelm Kögler – a little known Prussian archaeologist. The earliest reference to the activities of Kögler comes from 1904. In his monograph of the cemetery at Mojtyny (*Moythienen*), Emil Hollack, author of research, thanks Kögler for his cooperation of many years (E. Hollack, F. Peiser 1904, p. 3). A year later, in 1905, Kögler, former forestry worker, presumably without much formal education, was employed by the *Prussia-Museum*. His work involved helping to sort the collections and assisting “the gentlemen who run the excavations” (General-Versammlung 1919, p. 507). From that time on Kögler is mentioned in the journal *Prussia* as a participant of excavations (F. Peiser 1916, p. 1; 1919a, p. 295; 1919b, p. 354–355). Many more details are provided by the archival documentation from excavations made by the *Prussia-Museum*, held at present by the Museum für Vor- und Frühgeschichte in Berlin. It follows from these papers that Kögler participated in most excavations run during the first decades of the 20th century in Masuria, working with Emil Hollack, Felix Peiser and Max Ebert. Kögler appears, in the background, in a number of photographs of the investigated sites (Fig. 1–3). On occasion, he made visits, on his own, to newly identified sites or carried out preliminary studies. This suggests he had the knowledge necessary to date the discovered materials and establish their culture attribution.

Among sites in the investigation of which Kögler was a participant we need to name Spychówko (*Kl. Puppen*), Koczek (*Koczek*), Onufryjowo (*Onufrygowen*), Miętkie (*Mingfen*), Mojtyny (*Moythienen*), Suśnik (*Suszniak*), Gęsiki (*Meistersfelde*), Braniewo-Podgórze (*Braunsberg-Huntenberg*), Marcinkowo (*Mertinsdorf*) and Dłużec (*Langen-*

dorf). But we have reason to believe that this list is far from complete. In the written documentation there is no mention whatsoever that Kögler was involved in the fieldwork at Gąsior (*Jaskowska-See/Gonschor*) but he definitely appears in photographs taken during the investigation made of this cemetery. The references to Kögler’s activities continue until 1926, after which they are no more.

Analysis of reports from the fieldwork at Gąsior and Onufryjowo in which Kögler took part leads to the conclusion that documentation was made at lightning speed – a few dozen features were explored every day (Table I), plotted against the grid square, their depth below the ground level recorded and their general description given, at times, complete with a drawing of the cinerary urn. There is no doubt that F. Peiser who ran the investigation would not have been able to cope with such a task while he was also keeping his eye on the diggers. Apparently, his assistant who was responsible for the excavation even on the days when Peiser was not in the field was none other than Wilhelm Kögler. He must have been indispensable to Peiser as assistance for, in 1915 when WW I was in progress, the drafted Kögler was given leave from the army to carry out an excavation at Piastowo (*Pajki*) with Peiser. Another relevant conclusion is that fieldwork continued not only on the days when the site documentation was kept and this has obvious consequences for the reliability of its results.

Thus, we may say that the excavation activities of Kögler, who mostly remains in the background, definitely contributed to the progress of Prussian archaeology. Through the neglect of “the gentlemen who run the excavations” he was forgotten for more than a hundred years. But he deserves praise, nevertheless.

tłum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr ...”, Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArch	– „Sovetskaâ Arheologia” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2013. Wydanie I. Nakład 300 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa